

Søren Flinch Midtgaard

Fristaden Christiania – normative perspektiver¹

Fristaden Christiania er kendetegnet ved en række undtagelser fra almindelige love og regler. De normative egenskaber ved disse undtagelser kan vurderes ud fra tre centrale moralske perspektiver, nemlig Kants moralske teori, regel- og handlingskonsekventialisme. Ifølge de to første perspektiver er der tale om moralsk dårlige undtagelser. Ifølge den sidste er der, under realistisk omstændigheder, tale om gode undtagelser. De divergerende vurderinger afspejler en spænding mellem to moralsk grundintuitioner.

Christiania er på mange måder en fascinerende størrelse. Tænk et øjeblik over de basale forhold. I et meget attraktivt område på Christianshavn midt i København har der siden den 26. september 1971 eksisteret et alternativt minisamfund – fristaden Christiania. Christiania blev skabt på baggrund af en klart ulovlig besættelse af offentlig ejendom (Kammeradvokaten, 2003: 2). Myndighederne har siden vist sig tilbageholdende med at bringe Christiania til ophør, selvom en højesteretsdom af 1978 utvetydigt har fastslået den retlige hjemmel til et sådant tiltag. Endvidere er Christiania ved særlovgivning blevet undtaget fra en række almindelige love og regler, fx regler om fredning, om arealers anvendelse og om bygningers opførelse, indretning, anvendelse, ombygning og nedrivning (jf. Christianialoven 1989: § 8). Endelig har Christiania igennem tiden huset en relativ åben hashhandel og kriminalitet relateret hertil. Christiania udgør et areal på omkring 34 ha. På arealet er der en række offentlige bygninger (flere med høj bevaringsværdi) samt ca. halvdelen af Københavns bevarede voldanlæg (et arkitektonisk og kulturhistorisk vigtigt fortidsminde). Endvidere er der en række huse og bygninger, som christianitterne selv har bygget (herunder flere på fortidsmindet). I de tidlige år boede der omkring 200-300 personer på området. Senere har befolkningstallet stabiliseret sig til knap 1000 (Redegørelsen 2003; Helheds- og handlingsplanen 2004: 17-21; Baggrundsrapporten: 1-41).

Oprettelsen af Christiania og de regler, dets beboere lever under, adskiller sig altså fra de retningslinjer, der ellers gælder i det danske samfund. Fristaden synes at rejse en række politologisk relevante spørgsmål. Fra en normativ synsvinkel er det interessant at undersøge, om et fænomen som Christiania på nogen måde kan forsvares som en del af et moderne social-liberalt velfærds-samfund. Fra en empirisk synsvinkel synes det interessant at afdække, hvorledes officielle myndigheder har håndteret en umiddelbar klart ulovlig besæt-

telse af et stort område i hovedstaten og de systemiske grunde, der eventuelt ligger bag denne håndtering. Det slående kendetegn ved denne håndtering er uviljen til konfrontation med Christiania og den dertil relaterede store opfindsomhed med hensyn til særlovgivning og særordninger. Den politologiske interesse for Christiania har dog været yderst begrænset.

Denne artikel er et forsøg på et bidrage til en del af den relevante normative behandling af fænomenet Christiania. Hovedspørgsmålet, der adresseres, er, hvorvidt Christiania på nogen måde kan retfærdiggøres, dvs. er det et retfærdigt eller uretfærdigt fænomen? Nærmere bestemt undersøges de moralske egenskaber ved en række centrale undtagelser, som Christianitter har gjort for sig selv i forhold til almindelige regler i det danske samfund.

De normative teorier, der anvendes, er kantiansk konstruktivisme, regel- og handlingskonsekventialisme. Teorierne dækker en hoveddistinktion i moralsk teori mellem pligtetik (Kant) og konsekvensetik og har veludbyggede og konkurrerende syn på undtagelser fra generelle regler.

Artiklen begynder med et afsnit, der i brede træk redegør for Christianias opståen og udvikling med særlig henblik på at beskrive de undtagelser, der knytter sig til fristaden. Dernæst følger afsnit, hvor teorierne hver især præsenteres og bringes i anvendelse i relation til casen Christiania.

Christianias historie kort fortalt

I forsommeren 1971 rømmede forsvaret Bådsmandsstræde Kaserne og Ammunitionsarealet (det nuværende Christianiaområde). Planen var, at det skulle overhændes til Kulturministeriet (FT 26.04.1974: 5824-5825; 14.03.1973: 4702). Dette blev imidlertid forhindret af den nævnte ulovlige besættelse og efterfølgende oprettelse af en fristad den 26. september 1971. Christiania er relateret til ungdomsoprøret i 1968, og i bred forstand i opposition til det bestående samfund, herunder dets moralske standarder og manerer. I tråd hermed lyder Christianias målsætning som følger:

Christianias målsætning er at opbygge et selvstyrende samfund, hvor hvert enkelt individ frit kan udfolde sig under ansvar over for fællesskabet. Dette samfund skal økonomisk hvile i sig selv, og den fælles stræben må til stadighed gå ud på at vise, at den psykiske og fysiske forurening kan afværges (13.11.71) (Ludvigsen, 2003: 75).

Hvad denne målsætning præcist består i, og hvorvidt den er blevet realiseret i og af Christiania, er et åbent og kontroversielt spørgsmål. Det synes imidlertid klart, at Christiania i en ikke-triviell forstand har realiseret en alternativ livsform. De har således iværksat en række aktiviteter, der afspejler ideer, der er i modstrid med herskende ideer og tilsvarende praksisser i samfundet som sådan (jf. nedenfor). Endvidere har selve styringen af disse aktiviteter været

alternativ, idet et stort element af direkte eller konsensusdemokrati har gjort sig gældende. Relateret hertil har brugsretten over området været kollektiv (jf. nedenfor). I den forstand er det plausibelt at hævde, at Christiania kan ses som en form for utopisk eller intentionelt samfund (Levitas, 1990; Kanter, 1972).

Hvad angår Christianias styreform, er det højeste organ fællesmødet. Her tages alle beslutninger i enstemmighed. Organerne, der styrer de forskellige områder i Christiania, er underlagt beslutningerne på fællesmødet. Med hensyn til de forhold, de selv kan beslutte, gælder også et princip om enstemmighed. I tilfælde af problemer med at træffe en beslutning på dette niveau, kan spørgsmålet henvises til fællesmødet (Baggrundsrapporten: 21-23).

Af aktiviteter formidlet og kontrolleret via disse organer kan følgende nævnes: sundhedsvæsen (i samarbejde med det formelle danske system), børnehaver, et grønlændersamfund, en række kulturelle aktiviteter og en form for internt arbejdsmarked i relation til en række mindre produktioner, barer og restauranter. Det nævnte interne arbejdsmarked beskæftiger folk, der sandsynligvis ikke ville kunne klare et arbejde på normale betingelser. Endelig er Christiania på godt og ondt associeret med salg og brug af hash. På et tidspunkt i historien også med hårde stoffer, men det primære problem i dag (hvis det er et problem) er hash (Forsvarsudvalget; Helheds- og handlingsplan 2004: 5, 6, 11, 14, 36, 39, 40, 43, 45, 93).

Medlemskab afgøres af de underordnede myndigheder, der styrer delområderne. Principperne for tildeling af medlemskab er langt fra gennemskuelige. Venskabs- og familierelationer er en del af grundlaget for tildelingen, men der er også en form for ansøgningsmulighed. Christiania som en lukket klub har givet fristaden meget negativ omtale. En form for kontrol over medlemskab er dog plausibelt en del af Christiania som et intentionelt eller utopisk fællesskab. Det muliggør en form for omkranset verden, inden for hvilken fordelingen af fordele og ulemper kan finde sted (Walzer, 1983: 31-63).

Myndighederne iværksatte ikke umiddelbart initiativer med henblik på at stoppe besættelsen af området. I stedet blev der foranstaltet forhandlinger mellem forsvarsministeriet og en gruppe, der repræsenterede beboerne. Forhandlinger førte til, at beboerne som kollektiv i maj 1972 blev tildelt brugsret over området (Kammeradvokaten, 2003: 3). Til gengæld skulle de betale ministeriets udgifter til el og vand (FT 26.04.1974, p. 5826). Endvidere var der en forventning om, at beboerne skulle samarbejde med ministeriet i relation til nødvendige renovations- og vedligeholdelsesarbejder. I marts 1973 bestemte regeringen, at Christianiaområdet skulle forblive i statens eje i de næste tre år med ophør den 31. marts 1976 (FT 26.04.1974, p. 5826). Endvidere skulle der udskrives en idekonkurrence som et grundlag for at tage stilling til, hvad dette værdifulde område i København i fremtiden skulle bruges til. I de tre år kunne Christianitterne beholde deres brugsret.

Da den treårige periode var forløbet, forelå der ikke en klar plan for den fremtidige anvendelse af området. Endvidere var beboerne ikke til sinds frivilligt at forlade området. Næste skridt fra myndighederne side blev da en retslig procedure med henblik på udsættelse. Den endte med en højesteretskendelse af 2. februar 1978, der stadfæstede landsrettens kendelse, der gik ud på, at der var retsmæssig hjemmel til en udsættelse af besættterne i det omfang, folketin- get bestemte, at det var en sådan, man ønskede (Redegørelsen 2003: 3; Kammer- advokaten, 2003: 3; FT 8.2.1978, p. 5941). Der var imidlertid i folketin- get stor tilbageholdenhed med at formulere et sådant ønske og sætte magt bag. Derfor annoncerede forsvarsministeren i stedet i folketin- get den 8. februar 1978, at den nuværende brug af området kunne fortsætte. Brugsretten, der byggede på denne erklæring, blev offentliggjort i *Statstidende* (Kammeradvokaten 2003: 3- 4; 2004: 12-13; FT 1978).

I 1989 blev Christianias brugsret fastslået i den første Christianialov (Chri- stianialoven 1989). Loven blev vedtaget med et stort flertal i folketin- get. Dens formål var at tillade Christianias fortsatte eksistens i overensstemmelse med et landsplansdirektiv og en lokalplan udarbejdet for området af miljøministeriet. Forsvarsministeriet skulle som den formelle ejer tilse, at de gældende restri- tioner blev overholdt. Til dette formål kunne de uddele bøder ved mangelfuld opfyldelse. Den type regulering erstattede den frednings- og planlovgivning, der gælder generelt i det danske samfund (Christianialoven 1989: § 8). Reguleringsordningen indeholdt formelt et krav om individuelle tilladelser til byggeri mv. samt til arealers anvendelse (Kammeradvokaten 2003: 5). Man søgte altså væk fra den kollektive brugsret, Christiania i første omgang var blevet tildelt.

Det individuelle tilladelsessystem i Christianialoven af 1989 blev dog aldrig taget i anvendelse (Kammeradvokaten 2003: 5-6). I stedet indgik forsvarsmi- nisteriet den 10. oktober 1991 en rammeaftale med Christiania som kollektiv. Ud over den kollektive brugsret, indeholder aftalen blandt andet punkter, der sigter mod implementering af plandirektiverne (eller af planer, der tilnærmer sig intentionerne i disse) samt et punkt angående restaurationer og værtshuse, hvor en betingelse for drift er, at disse har spiritusbevilling efter almindelige regler (Kammeradvokaten, 2003: 5-6; 2004: 40ff.; FT 1991: 1351).

Christianias udvikling i relation til de beskrevne rammer kan kort beskrives som følger: På den ene side har Christiania opfyldt en række betingelser. Såle- des har fristaden siden 1994 stabilt betalt for energi, vand, skat og renovation, og restauranter og værtshuse har opnået de nødvendige bevillinger. På den anden side har der været problemer med overholdelsen af plandirektiverne (eller med en tilfredsstillende tilnærmelse til disse). Endvidere har Christiania forbrudt sig mod aspekter af almen lovgivning, som det aldrig har været på tale, at de skulle undtages for. Det gælder især gældende dansk lov om eufori-

serende stoffer. Hashhandlen trives åbenlyst i Christiania. Relateret hertil er politiets patruljering på området løbende blevet obstrueret (Redegørelsen 2003: 4).

Der knytter sig altså en række undtagelser fra almindelige regler til Christiania. Undtagelserne, hvis moralske egenskaber der undersøges, er: 1. Ejendomsret (jf. den ulovlige besættelse), 2. Opretholdelse af landets love (jf. obstruktionen i relation til patruljering på området), 3. Plan- og fredningslovgivning, 4. Loven om euforiserende stoffer. Ret beset er de relevante undtagelser, hvad angår Christiania, af to typer. Der er, for det første, tale om handlinger udført af besættere eller christianitter, der kan hævdes at være karakteriseret ved, at aktørerne gør undtagelser for sig selv. For det andet er der myndighedernes særbehandlinger af besætterne eller christianitterne. Faktisk består en del af Christianias historie i, at besætterne eller christianitterne gør en undtagelse for sig selv, hvorefter myndighederne svarer ved at give en form for officiel særstatus til Christiania. Et eksempel er selve besættelsen, der, som vist ovenfor, blev efterfulgt af, at myndighederne tildelte Christiania forskellige former for særstatus. Denne artikel beskæftiger sig med den første type undtagelse. Ikke fordi den anden type er mindre relevant, men fordi denne type undtagelser rejser komplekse problemer inden for kantiansk etik, som falder uden for rækkevidden af denne artikel. Hvad angår undtagelser af den anden type skal nævnes, at den siddende regering under statsminister Anders Fogh Rasmussen har haft som et af sine mål at formulere et nyt grundlag for Christianias udvikling (Redegørelsen 2003). Mest bemærkelsesværdigt har disse bestræbelser udmøntet sig i en ny Christianialov (Christianialoven 2004). Hovedbestræbelsen er, at Christiania skal efterleve de love og regler, der gælder i samfundet som sådan. Således ophæves Christianias undtagelse fra de almindelige plan- og fredningslove. Endvidere afskaffes den kollektive brugsret til fordel for individuelle brugsrettigheder. De sidste er midlertidige og skal erstattes af lejemål inden for rammerne af en almennyttig boligorganisation, der fungerer efter de gældende regler for sådanne (fremtidige organisations- og ejendomsformer på Christianiaområdet 2005). Endvidere har regeringen iværksat en konsekvent kampagne mod Christianias åbenlyse brud på loven om euforiserende stoffer og de hertil relaterede problemer med at opretholde en almindelig politipatruljering. Christianiternes bemærkelsesværdige undtagelser for sig selv falder dog før denne sidste normaliseringsbestræbelse, nemlig i perioden beskrevet ovenfor, hvorfor den er artiklens fokus.

„Tænk hvis alle gjorde det samme!“

– den hypotetiske kantianske test

Ifølge kantiansk etik skal vi teste vores handlingsmaksimer² for deres universaliserbarhed eller deres universelle form (eller mangel på samme)³ – kun hvis

vores maksimer har en universel form eller uden kontradiktion kan *tænkes* og *villes* som universelle maksimer, er de moralsk acceptable (Kant, 1785/1999; Korsgaard, 1996: 90-113; O'Neill, 1989: kap. 5, 7). Det, vi bedes om at overveje, er faktisk, om vi kunne *tænke* og *ville*, at alle andre gjorde det samme, som vi i den givne situation overvejer at gøre (selv hvis vores enkelthandling ikke har den *konsekvens*, at andre gør det samme – derfor taler vi om den hypotetiske kantianske test). Hvis vi ikke kunne *tænke* og *ville*, at andre handlede på den måde, skal vi selv afholde os fra det. Sondringen mellem at kunne *tænke* og kunne *ville*, der er relevant, når vi tester vores maksimer, fremstiller Kant på følgende vis:

Nogle handlinger er af en sådan karakter, at deres maksime end ikke kan *tænkes* modsigelsesfrit som almen naturlov; og hvor man langt mindre kunne *ville*, at den *skulle* være en sådan. I andre tilfælde, hvor denne indre umulighed ikke forekommer, kan det alligevel være umuligt at *ville*, at handlingsmaksimen opløftes til en almen gyldig naturlov, da viljen hertil ville være selvmodsigende (Kant, 1785/1999: 81. Kursivering i original).

Jeg forstår Kants distinktion på følgende vis. Maksimer, der ikke kan *tænkes* som universelle love, er maksimer, hvis formål ikke ville blive opfyldt, hvis de universaliseres. De er i denne forstand selvødelæggende. Maksimer, der ikke kan *villes* som universelle love, er ikke selvødelæggende i den forstand. Imidlertid ville en universalisering af disse maksimer være i strid med aktørens rationelle vilje, hvis bestemte omstændigheder gjorde sig gældende for ham, eller han indtog bestemte pladser i samfundet. Den nærmere fastlæggelse af aktørers rationelle vilje beror på en redegørelse for individers behov og interesser samt for de midler, tilfredsstillelsen af disse behov og interesser beror på.

Det falske løfte er et eksempel på en maksime, som ikke kan *tænkes* som en universel lov. Maksimen, der skal overvejes, lyder som følger: „når jeg mener mig i pengenød, så vil jeg låne penge og love at betale dem tilbage, selvom jeg godt ved, at det aldrig vil ske“ (Kant, 1785/1999: 79). Hvis alle handlede efter denne maksime, ville løfteinstitutionen blive undermineret – ingen ville tro på de løfter, der blev afgivet. Herunder ville mit falske løfte ikke blive troet, og mit formål med at afgive det (at låne pengene selvom jeg ikke ville være i stand til at betale tilbage) ville ikke blive opnået (Kant, 1785/1999: 79-80).⁴ Ifølge Kant er maksimer som det falske løfte kendetegnet ved, at den enkelte søger en undtagelse fra den generelle regel – kun hvis vores maksime er en undtagelse fra den generelle regel, vil formålet med maksimen blive opfyldt (i dette tilfælde, at andre, i overensstemmelse med løftepraksisen, troede mit løfte, og lånte mig pengene) (Kant, 1785/1999: 82).

Maksimen om ikke at bekymre sig om eller hjælpe andre i nød er et eksem-

pel på en maksime, som *kan* tænkes som en universel lov, men som ikke kan villes som en sådan:

„En ... for hvem alt går godt, ser imidlertid, at andre må kæmpe med store vanskeligheder (som han nemt kunne hjælpe dem med); men han tænker: hvad kommer det mig ved? Lad dog enhver få så megen lykke, som Gud vil, eller som han kan skaffe sig; jeg vil ikke tage noget fra ham, ja end ikke misunde ham; men jeg har ikke lyst til at bidrage til hans velbefindende eller til at hjælpe ham, hvis han er i nød!“ (Kant, 1785/1999: 80-81).

Formålet med denne maksime (ikke at bære den omkostning at hjælpe andre i nød) undermineres ikke ved, at andre forfølger den samme maksime – ved at alle gør det samme. Min maksime om ikke at være godgørende er ikke afhængig af en generel regel om godgørelse. Imidlertid er en generel maksime om ikke at være godgørende i strid med agentens rationelle vilje, hvis han var i en situation, hvor han havde hjælp behov. I denne situation ville han have en række mål, som han ikke kunne opnå uden hjælp, og det ville være irrationelt ikke at ville midlet til at opnå sine mål. Således vil vi ikke en universel maksime om ikke-godgørelse – vi vil den kun for os selv.

Lad os nu prøve at anvende Kants test på tilfældet Christiania. Spørgsmålet er, om de undtagelser, der gør sig gældende for Christiania, er af den type, som fordømmes af Kants standard(er).

Den første undtagelse angår den illegale besættelse af offentlige arealer og ejendomme. Christianiternes maksime, der her skal overvejes, kan formuleres som følger: „Jeg vil besætte andres ejendom, når jeg vurderer, det tjener mine interesser“. Det relevante spørgsmål ifølge kantiansk konstruktivisme er da, hvorvidt denne maksime kan *tænkes* som universel lov, og, hvis svaret er bekræftende, om den også kan *villes* som sådan.

Det synes klart, at maksimen om at tilegne sig jord, når man vurderer, det fremmer ens interesser, ikke kan *tænkes* som en universel lov. Når jeg tilegner mig ejendom for at fremme mine interesser, er det med en forventning om at kunne anvende denne ejendom – at andre ikke ville forhindre mig deri. Ellers ville tilegnelse ikke fremme mine interesser. Med andre ord forventer jeg at kunne anvende ejendommen i overensstemmelse med almindelige ejendomsretlige regler. Men hvis alle tilegnede sig jord, så snart de fandt, at det ville fremme deres interesser, så ville der slet ikke være en ejendomsretlig praksis, og jeg ville dermed ikke kunne udfolde mine interesser på den tilegnede jord eller i de tilegnede bygninger sikret mod andres forsøg på at forhindre mig heri. Formålet med min maksime synes altså betinget af, at andre lader være med at gøre det samme – at de i stedet opretholder en ejendomsretlig praksis. Det, jeg tilstræber med min maksime, synes at være en undtagelse for de generelle ejendomsretlige regler.

Man kunne indvende, at jeg formulerer Christianias maksime i denne ejendomsretlige henseende uvenligt. Den korrekte formulering er måske snarere som følger: „Jeg vil besætte *ubenyttet* jord og *ubenyttede* bygninger, når det fremmer mine interesser“. Forestillingen om, at Christiania er oprettet på et område, der var ubenyttet, spiller en rolle i den positive historie om Christiania. At den ikke er uden hold i virkeligheden indikeres af ovenstående historik, hvor et slående aspekt er et fravær af klare mål fra myndighedernes side med Christianiaområdet. Christiania kan således i et vist omfang ses som en del af 1960'ernes slumstormerbevægelse – måske en blivende del af et aspekt af radikal ungdomskultur, jf. den seneste tids ballade om ungdomshuset på Nørrebro i København.

At ejendom, der besættes, er ubenyttet, kan oplagt have betydning for den moralske vurdering af en besættelse.⁵ Man kunne fx hævde, at den ubenyttede tilstand var et udtryk for spild og videre var et forhold, der betonedede uligheder og uhensigtsmæssigheder i fordelingen af ejendom. Hvis vi formulerer maksimen sådan, er den umiddelbart mere tilforladelig end den formulering, vi overvejede ovenfor. Den endelige moralske dom ud fra et kantiansk perspektiv ændrer sig dog ikke, så vidt jeg kan vurdere, i kraft af den foreslåede omformulering.

Maksimen „jeg vil besætte *ubenyttet* jord og *ubenyttede* bygninger“ synes nemlig også *utænklig* som universel maksime. Når jeg besætter ubenyttet ejendom, er mit formål stadig, som ved besættelse af hvilken som helst type ejendom, at kunne anvende den uhindret af andres indgreb. Det er imidlertid uklart, at dette formål ville kunne opfyldes, hvis andre handlede ud fra samme maksime. Det er nemlig ikke givet, at min tilegnelse af en ejendom, som jeg vurderede var ubenyttet, med de planer jeg nu havde med denne, ville indebære, at andre anerkendte, at ejendommen talte som ubenyttet, og dermed ville den selv efter min tilegnelse være et legitimt mål for besættelse.

Lad os fx sige, at jeg okkuperer, hvad jeg anser som et ubenyttet stykke land med det mål at gøre det til en naturgrund. Du kunne imidlertid tænkes, selv i lyset af min tilegnelse, at anse grunden som ubenyttet i den relevante forstand og iværksætte en tilegnelse med henblik på en motocrossbane eller et storcenter.

Nu kunne det indvendes, at relativt ukontroversielle standarder for brug kunne findes, samt at Christiania plausibelt levede op til disse. Man kunne fx sige, at det at opholde sig på et område eller i en bygning (i en vis periode) talte som brug, og konstatere, at Christianitter opfylder en sådan standard. Andre kunne altså ikke legitimt, under en generel maksime om, at *ubenyttet* ejendom kan besættes, gøre krav på Christianias område.

Det er imidlertid langt fra klart, at christianitterne relation til området og bygninger kan opfylde en ukontroversiel standard for brug. Det kan nemlig

hævdes, at området ikke anvendes som et beboelseskvarter på linje med andre områder i København. Fx betales der ikke decideret husleje. Det samme kunne siges om „produktionen“, der foregår på Christiania. Den foregår ikke under en række af de betingelser, som kendetegner produktion i samfundet som sådan (fx fast udgift til leje af produktionsfaciliteter – ikke blot til dækning af statens eller en privat ejers omkostninger relateret til området, man bruger). Endvidere kunne Christiania hævdes ikke at blive brugt som andre grønne områder i København, nemlig som områder frit tilgængelige for alle borgere.

Christianias maksime, selv i den umiddelbart mere venlige formulering, er altså *utænklig* som universel lov. Formålet med maksimen – at skaffe sig et område, hvor man uhindret kan forfølge sine interesser – undermineres, hvis maksimen universaliseres, da andre kan have standarder for brug, der implicerer, at området er ubenyttet og dermed et legitimt mål for besættelse med henblik på at realisere *deres* livsplaner.

En yderligere indvending kan imidlertid rettes mod min formulering af christianitternes maksime, hvad angår ejendom. Et vigtigt led i argumentationen synes at være, at christianitterne med deres tilegnelse intenderer at undgå andres indblanding (en intention, der undermineres, hvis alle følger en maksime om, at man kan tilegne sig andres ejendom ubenyttet eller ej). Christianitterne kunne imidlertid her påpege, at andre er velkomne til at deltage i anvendelsen af det, de har tilegnet sig – velkomne til at blive en del af deres alternative samfund. Svaret hertil er for det første, at medlemskab i det alternative samfund, som nævnt, ikke er præget af hverken gennemskuelighed eller åbenhed. For det andet, selv hvis christianitternes maksime med hensyn til ejendom er liberal hvad angår andres brug af det, christianitterne har tilegnet sig, synes det ikke at underminere argumenterne ovenfor. De angår nemlig selve tilegnelsen af ejendom snarere end dens brug. Uanset Christianias eventuelle åbenhed med hensyn til andres anvendelse af det, de har tilegnet sig, er en del af deres formål med at tilegne sig et område til et alternativt samfund, at andre ikke tilegner sig deres område til andet brug, og dette formål er ikke foreneligt med, at andre følger samme maksime for tilegnelse som Christiania.

Den anden undtagelse vedrører obstruktion af politiets almindelige indsats for at opretholde landets love. Den relevante maksime lyder: „Jeg vil obstruere opretholdelsen af landets love, når det tjener mine interesser“. Denne maksime synes også *utænklig* som universel lov. Hvis alle forhindrede opretholdelsen af landets love, ville lov og ret blive undermineret. Det ville indebære, at de aktiviteter, som jeg søgte at fremme ved at obstruere opretholdelsen af loven, ville være mål for andres indgreb, som legale bindinger, under en generel obstruktion af lovene, ikke ville forhindre dem i. I Christianias tilfælde kunne obstruktion af opretholdelsen af landets love på Christianias område ses som et forsøg på at skabe så meget rum for selvstyre som muligt; hvis,

imidlertid, obstruktion af landets love var en universel politik, så kunne Christiania ikke vide sig sikker i forhold til en række eksterne interventioner, som landets love ellers beskytter christianitterne imod.⁶

Den tredje undtagelse angår plan- og fredningslovgivning. Vi kan overveje, om følgende maksime kan universaliseres: „Jeg vil bygge, som det passer mig, og hvor det passer mig“ (vi ser her bort fra de ejendomsretslige problematikker i relation til Christiania). Maksimen synes ikke *utænkelig* som universel maksime. Med andre ord synes mine anarkistiske byggevaner og formålet hermed ikke afhængig af, at andre undlader at have de samme vaner. De sidste underminerer i hvert fald ikke nødvendigvis min praksis og formålet hermed – højst kan de influere graden af opfyldelsen af min målsætning (fx hvis formålet med min byggestil er at være unik eller avantgarde – da vil andres tilsvarende anarkiske praksis modvirke originaliteten af mit værk).

Det bringer os til at spørge, om man også kan *ville* en universel „byg som du vil“-maksime. Det er ikke klart. Grunden er, at et samfund, hvor folk kan bygge uden generelle restriktioner, der afspejler hensyn til fx naturbeskyttelse og helbredshensyn, plausibelt ville stride mod ens rationelle vilje. Muligheden for at bevæge sig rundt i et miljø, der tilfredsstillende visse grundlæggende standarder, kunne siges at udgøre et vigtigt element i tilfredsstillelsen af ens interesser. Disse interesser varetages ikke, hvis en universel „byg som du vil“-maksime gjaldt.

Det synes ikke at være en indvending mod dette ræsonnement, at Christiania i en vis forstand er et lukket område, og at beboerne derfor kunne siges at kunne være ligeglade med, hvad der foregår uden for murerne. Christiania er nemlig ikke lukket i den forstand, at dets borgere ikke gør brug af fx naturområder og offentlige services uden for Christiania. Christiania er heller ikke et lukket område i en videre forstand: Det er ikke givet, at man bliver der hele livet. Måske vil man senere i livet leve en borgerlig tilværelse og i overensstemmelse hermed blive nedslået over at finde, at samfundet ikke byder på velplanlagte forstads miljøer. Endvidere skal en christianit, der overvejer en universel „byg som du vil“-maksime, i overensstemmelse med testen af maksimer for, hvorvidt de kan ville som universelle love, overveje dette spørgsmål ud fra andre positioner i samfundet, dvs. under den antagelse, at han ikke var christianit.

På ovenstående baggrund finder jeg det ikke en uplausibel konklusion, at en „byg som du vil“-maksime nok kan tænkes, men ikke viles som universel lov. På den anden side finder jeg, at rimelige argumenter kunne anføres for den modsatte konklusion. Det er nemlig langt fra klart, at en mere (eller helt) liberal politik med hensyn til byggreglementer ville føre til underminering af miljøet – i hvert fald ikke alt taget i betragtning. Man kan nemlig ikke udelukke, at en sådan politik, ved siden af forventelige usmagelige byggerier, ville

have som hovedeffekt et mere pluralistisk og opfindsomt samfund, hvad angår bygningsstil; og dermed ville være mere gunstigt vurderet ud fra menneskelige interesser. Så den kantianske test giver altså ikke et klart svar med hensyn til planlægning og naturbeskyttelse – Christianias anarkiske maksime er måske moralsk problematisk, måske ikke, ud fra dette perspektiv.

Den fjerde undtagelse er på hashområdet. Det er imidlertid ikke ganske klart, om en universel maksime om „fri hash“ (brug og salg af hash uden restriktioner) giver anledning til modsigelser i viljen. Maksimen synes ikke *utænkelig* som universel lov. Min maksime gående på at bruge og sælge hash, som jeg lyster, er ikke afhængig af, at andre undlader at følge samme maksime.

Om maksimen også kan *villes* som universel lov, er, så vidt jeg kan vurdere, et åbent spørgsmål. Det afhænger af, hvorvidt hash hæmmer eller fremmer tilfredsstillelsen af individuelle interesser. En relativ ukontroversiel effekt af hash er, at det har en sløvende effekt på brugerne. I tråd hermed er det ikke utænkeligt, at en af legale restriktioner uhammet brug af hash ville betyde dårligere indlæring, lavere produktion, lavere bruttonationalprodukt og lavere materiel velstand. På den anden side kunne en sådan universel maksime ved siden af de nævnte effekter bidrage til en mere afslappet livsstil – en effekt, der måske kunne opveje den forventelige nedgang i materiel velstand.

Resultaterne af at anvende det kantianske perspektiv på Christiania kan opsummeres på følgende vis. Maksimerne om at tilegne sig ejendom og om at obstruere politiets arbejde med at opretholde landets love er *utænelige* som universelle maksimer. Maksimerne „byg som du vil“ og „fri hash“ er omvendt ikke *utænelige* som universelle love. Så hvis de er problematiske, er de det, fordi de ikke kan *villes* som universelle love. Om det er tilfældet, er imidlertid et åbent spørgsmål. Det afhænger af en række komplekse spørgsmål om maksimernes betydning for menneskeligt velbefindende (dvs. af empiriske spørgsmål samt af begrebslige og normative spørgsmål angående hvad menneskelig velbefindende består i).

„Tænk hvis alle gjorde det samme!“

– den hypotetiske regelkonsekventialistisk test

I den kantianske test for så vidt angår spørgsmålet, om en maksime kan *villes* som universel lov, indgår en speciel type konsekvenser, nemlig de konsekvenser en universalisering af en given maksime har for grundlæggende menneskelige behov og interesser. Konsekvenserne af bestemte typer universelle love er et afgørende og gennemgående kriterium ud fra et regelkonsekventialistisk synspunkt. Regelkonsekventialisme beder os om at teste maksimer eller handlinger ved at se på konsekvenserne ved, at alle gjorde det samme (Hooker, 2000; Rawls, 1999: 20-46; Smart, 1967; Stout, 1954; Urmson, 1967). Mere præcist, vil flere regelkonsekventialister påpege, drejer det sig om konsekven-

serne ved, at alle mener sig *berettigede til at handle* på den måde (frem for at de rent faktisk handlede på den angivne måde) (Hooker, 2000: 5). Konsekvenserne ved, at alle *rent faktisk* fx valgte at søge en karriere som kunstner, synes åbenlyst dårlige, men umiddelbart synes der ikke noget moralsk problematisk ved et individuelt valg af en sådan karriere, og en moralsk standard, der hævdede noget andet, ville synes uplausibel.⁷ Det, regelkonsekventialister tester, er altså konsekvenser af regler eller koder. Enkelthandlinger vurderes indirekte ud fra deres overensstemmelse med regler eller koder med de mest gunstige konsekvenser.

Typen af konsekvenser, som regelkonsekventialister interesserer sig for, kan være konsekvenser for menneskelige interesser (Hooker, 2000: 32). Det sidste kan og bør naturligvis specificeres i overensstemmelse med en plausibel teori.

Endvidere adskiller regelkonsekventialistiske teorier sig med hensyn til, om det kun er aggregeret interessetilfredsstillelse, der har værdi, eller om fordelingsmæssige hensyn spiller en rolle. Den mest udbredte version af konsekventialisme, utilitarismen, hævder det første synspunkt. Hvis man forsvare det andet synspunkt, kan man fx gøre det med henvisning til ønsket om at give en vis prioritet til de dårligst stillede – til ideen om, at det har større moralsk værdi at gavne individer, jo dårligere stillede de er (Parfit, 1998; Holtug et al., 1997: 169-196).

Hvorledes ville regelkonsekventialister vurdere de relevante handlinger for Christiania? (1) Brud på ejendomsretten: Konsekvensen af, at alle følte sig berettiget til at tilegne sig andres besiddelser, ville være en fundamental usikkerhed. Denne usikkerhed ville igen underminere en række udvekslinger til gensidig fordel. Så over en bred vifte af specifikationer af, hvad menneskelig velfærd består i, samt af den præcise karakter af usikkerheden ved et fravær af et fast ejendomssystem, synes det klart, at en generel regel om ikke at forgribe sig på andres ejendom er at foretrække frem for en generel regel, ifølge hvilken sådanne handlinger er tilladte (Hooker, 2000: 126-127; Urmson, 1958).

Denne relativt faste konklusion synes at gælde, uanset at det drejer sig om „ubenyttet“ ejendom. Givet forskellige standarder for, hvad der tæller som benyttet eller ubenyttet ejendom, ville en regel om, at ubenyttet ejendom kunne tilegnes, give anledning til meget af den samme usikkerhed, som hvis der var tale om ejendom som sådan.

(2) Obstruktion af opretholdelsen af landets love: Også hvad angår sådanne handlinger, synes den regelkonsekventialistiske fordømmelse oplagt. Hvis alle følte sig berettigede til at obstruere lovenes opretholdelse, ville individer ikke kunne udøve en række aktiviteter i sikker forvisning om, at de har et retsligt understøttet krav på ikke at blive forhindret heri. Kort sagt ville usikkerhed igen være den forudsigelige konsekvens af en sådan regel.

(3) „Byg som du vil“ og (4) „fri hash“: Det relevante spørgsmål her, ud fra en

regelkonsekventialistisk analyse, er konsekvenserne for menneskelige interesser af sådanne regler (over for konsekvenserne af den modsatte regel). Denne overvejelse indgår, som analyserne ovenfor viste, som en vigtig faktor i en del af det kantianske perspektiv (delen, der angår maksimer, der ikke kan villes som universel lov). Følgelig gælder, hvad der blev konkluderet for dette område af den kantianske analyse, nemlig at det i fraværet af en indgående empirisk analyse er uklart, hvilken politik der er den moralsk anbefalelsesværdige. For at komme frem til klare svar på dette område kræves en klar definition af menneskelige interesser samt en detaljeret empirisk analyse af forskellige politikkers eller maksimernes forventede konsekvenser for menneskelige interesser sådan forstået.

„Tænk hvis alle gjorde det samme!“

– den kausale handlingskonsekventialistiske test

Kantiansk konstruktivisme og regelkonsekventialisme er enige om at fordømme fristadens brud på ejendomsretten samt dens obstruktion af opretholdelse af landets love. Hvad angår brud på eller afvigelserne fra plan- og fredningslove og lov om euforiserende stoffer, er implikationerne af begge perspektiver ikke klare. Der er imidlertid andre relevante moralske perspektiver. Et er den mere klassiske variant af konsekventialisme, nemlig handlingskonsekventialisme. Som overskriften på dette afsnit indikerer, indeholder denne moralske test også en form for „tænk hvis alle gjorde det samme!“-test.

Handlingskonsekventialister beder os om at overveje konsekvenserne ved enkelthandlinger frem for konsekvenserne ved reglen, som enkelthandlingen falder under (Hooker, 2000; Rawls, 1999: 20-46; Smart, 1967; Stout, 1954; Urmson, 1967). Hvis jeg fx overvejer, om jeg i et givet tilfælde skal overholde et løfte eller ej, så er det konsekvenserne ved denne handling i denne konkrete situation, der er de relevante, ikke konsekvenserne ved, at alle andre handlede på samme måde, eller at de følte sig berettigede til at handle på denne måde. Som for regelkonsekventialister kan de relevante konsekvenser vedrøre menneskelige interesser, og man kan begrænse sin interesse til samlet interesse-tilfredsstillelse uden hensyn til fordeling, eller en form for fordelingshensyn kan integreres. Handlingskonsekventialisme stiller store, måske uoverstigelige, krav til vores evne til at kalkulere konsekvenserne af vores enkelthandlinger. Komplexiteten af disse overvejelser kan begrunde en form for tommelfingerregler. Disse regler har dog almindeligvis ikke samme absolutte karakter som reglerne i regelkonsekventialisme, og hvis de har, er begrundelsen af dem forskellig.

Handlingskonsekventialisme synes umiddelbart at være meget liberal med hensyn til at tillade en række undtagelser fra generelle retsstatslige regler, såsom regler, der forbyder fysiske overgreb, tyveri, løftebrud, og en strafferetlig

praksis, der sigter mod, at kun skyldige straffes. Agenten bliver nemlig kun bedt om at tage hensyn til konsekvenserne ved vedkommendes specifikke brud, ikke konsekvenserne ved et generelt brud på sådanne regler. Mens det sidste synes behæftet med oplagte dårlige konsekvenser sammenlignet med en generel overholdelse af reglerne, er det langt fra givet, at en enkeltstående afvigelse fra reglen vil have dårlige konsekvenser (fx kunne det at straffe en uskyldig have gode konsekvenser i form af at afværge selvtægt, se fx Rawls, 1999: 20-46).

Indtrykket af standarden som meget åben over for sådanne tilladelser er dog et resultat af, at man anskuer konsekvenserne for snævert. Et enkelt brud kan nemlig have en underminerende effekt på den generelle praksis og derfor, alt taget i betragtning, have dårlige konsekvenser. Et enkelt brud på en regel kan nemlig have en smittende effekt både på individets andre handlinger og på andres handlinger, i den forstand at der i tråd med en tendens til at prioritere egen interesse gøres undtagelser fra reglen, hvor sådanne undtagelser rent faktisk ikke har gode samfundsmæssige konsekvenser (Stout, 1954). Det er på denne vis, at „tænk hvis alle gjorde det!“-udfordringen bliver relevant inden for handlingskonsekventialismen – som en påmindelse om, at ens adfærd kausalt kan påvirke en selv og andre til at undtage sig selv fra generelle regler, også hvor det ikke kan begrundes ud fra et hensyn til samlet interesstillægsstilling.

Hvis denne eventuelle kausale effekt af en eller anden grund (fx at en given undtagelse kan holdes hemmelig, således at i hvert fald ikke andre påvirkes til at undtage sig selv) er fraværende, så tillader eller påbyder handlingskonsekventialister under disse omstændigheder rent faktisk undtagelser, der har isoleret gode konsekvenser (og hvor denne isolering altså er intakt i lyset af en faktor, der forhindrer afsmittende virkninger). Et klassisk eksempel er en løgn, der forhindrer en drabsmand i at finde sit offer (og hvor der ikke er videre negative konsekvenser ved at vildlede den potentielle gerningsmand, samt i omstændigheder, hvor løggen kan afgives, uden at den har undergravende virkning på en praksis om sandfærdighed). Spørgsmålet er nu, om undtagelserne relateret til Christiania er af denne godartede type. Nærmere bestemt skal det overvejes, om disse undtagelser til generelle regler har bedre konsekvenser end handlinger i overensstemmelse med generelle regler.

(1) Brud på ejendomsretten: De centrale spørgsmål er her, hvilken virkning (om nogen) Christianias brud på ejendomsretten har haft, og om bruddet har ført noget godt med sig. Spørgsmålene overvejes i rækkefølge. Besættelsen og Christianias efterfølgende virke har bestemt ikke været hemmeligholdt. Christiania har løbende været genstand for offentlig opmærksomhed, og ikke mindst Christianias åbenlyse brud på en række almindeligt gældende love er blevet betonet. Med hensyn til ejendomsretten har det imidlertid ikke medført en konstaterbar virkning på respekten for ejendomsretten i det danske samfund. I

en vis forstand kunne man endda hævde, at tilfældet Christiania har styrket en i forvejen stærk opbakning om retsstatslige principper såsom ejendomsretten. Christiania er nemlig ofte i debatten – i tråd med en bred forståelse af den moralske standard, der har været gennemgående i denne artikel – blevet fremhævet som et eksempel på, hvor galt det ville gå, eller hvor problematisk det ville være, hvis alle handlede som christianitterne, og dermed plausibelt virket som en form for moralsk oprustning i relation til almindelige love.

Hvad angår det andet spørgsmål, om der er kommet noget godt ud af Christianias undtagelse, kan det, som indikeret i den historiske gennemgang, hævdes, at uanset naturlig uenighed om værdien af Christianias livsform, så er der blevet skabt et genuint utopisk eller intentionelt samfund med alternative livsformer eller eksperimenter med livsstile. Sådanne kan igen plausibelt ses som havende værdi enten i sig selv eller som instrumenter for menneskeligt velbefindende (i den forstand at de bidrager til den løbende udvikling og revision af livsstile i samfundet som sådan) (jf. Mill, 1859/1974). Endvidere kan Christiania hævdes at være et gode i en mere konkret forstand, nemlig som turistattraktion og *brand*. Således synes undtagelsen med hensyn til ejendomsret plausibelt at finde en begrundelse i et handlingskonsekventialistisk perspektiv.

(2) Obstruktion af opretholdelsen af landet love: Stort set parallelle overvejelser synes at gøre sig gældende her. Der er ikke materiale, der antyder, at Christianias obstruktioner skulle have haft en effekt på den generelle villighed til ikke at obstruere opretholdelsen af landets love. Endvidere kan denne obstruktion siges at have fremmet Christianias mulighed for selvbestemmelse. Det sidste kan igen hævdes at udgøre et vigtigt element af Christianias alternative eller eksperimentelle karakter.

(3) Plan- og fredningslovgivning: Christianias undtagelser på dette område synes heller ikke, trods stor offentlig bevågenhed, at have betydet en tendens til underminering af overholdelsen af love og regler af denne type i samfundet som sådan. Endvidere har den kreative bygningskultur, som undtagelserne har muliggjort, plausibelt været en væsentlig del af Christianias livsstil og i den egenskab udgjort et modstykke til og inspireret bygningskultur i samfundet som sådan og inden for de almindelige regler. Dette ræsonnement antager, at en generel „byg efter reglerne“-regel er hensigtsmæssig. Hvis det ikke er tilfældet, så synes Christianias undtagelse til en gældende „byg efter reglerne“-regel stadig ikke moralsk problematisk (medmindre da undtagelsen har en form for konserverende effekt på den gældende regel, hvilket faktisk ikke er uplausibelt i lyset af de nævnte mekanismer i relation til 1 og 2), om end det ville være ønskeligt, at den havde en spredende effekt.

(4) Hash: De faktuelle forhold på dette område er uklare, og den handlingskonsekventialistiske anbefaling tilsvarende uklar. Nogle mener, at Christianias

hashmarked har bevirket en samling af markedet på ét sted. Andre anfører, at Christianias hashmarked omvendt har betydet en spredning af hash brug og salg og i den forstand bidraget til at underminere det danske forbud. Hvis en generel regel, der forbyder brug og salg af hash, bidrager til samlet interesse-tilfredsstillelse, og hvis sprednings-tesen er sand, så er Christianias undtagelse på dette område problematisk. Under den samme antagelse om en gunstig generel regel, der forbyder brug og salg af hash, men nu med en antagelse om, at centraliseringstesen er sand, så er det ikke givet, at undtagelsen er problematisk; især ikke, hvis den kan hævdes at gøre noget godt, hvilket ikke synes uplausibel, da hash på godt og ondt kan siges at være en del af Christianias alternative livsstil. Indtil nu har vi antaget, at en restriktiv generel regel var gunstig for menneskelige interesser. Lad os nu antage, at en ikke-restriktiv politik er den gunstige. Hvis det er tilfældet, og centraliseringstesen er sand, så er undtagelsen moralsk problematisk i det omfang, at den har en form for konserverende virkning på den gældende generelle regel. Hvis en ikke-restriktiv politik er den gunstige, og spredningstesen er sand, så synes undtagelsen anbefalelsesværdig, da den bidrager til at underminere en uhensigtsmæssig regel.

Den handlingskonsekventialistiske dom angående Christiania er overvejende positiv. Kun undtagelserne i relation til plan- og fredningslov og hash er under visse omstændigheder problematiske.

Christiania – retfærdigt eller ej?

Kantiansk konstruktivisme og regelkonsekventialisme synes begge at fælde relativt klare negative domme over Christiania med hensyn til undtagelserne for ejendomsretlige regler samt opretholdelsen af loven (hvad angår plan- og fredningslovgivning og lov om euforiserende stoffer, er deres svar mere uklart). Handlingskonsekventialismen synes omvendt at være overvejende positiv med hensyn til de relevante undtagelser. Vi synes her at have at gøre med to modstridende grundintuitioner. På den ene side synes der klart at være noget moralsk problematisk ved undtagelser til generelle regler, uanset at disse undtagelser i en vis forstand ikke er dårlige for nogen (dvs. selvom de ikke reducerer nogens velbefindende, måske endda betyder, at nogen er bedre stillede). De, der påtager sig bindinger med henblik på at opretholde samfundsgavnlig praksis, synes at have et krav på, at de, der frivilligt nyder godt af sådanne, accepterer og efterlever tilsvarende bindinger. Hvis de undlader at gøre det, tilegner de sig en ulige stor andel af diskretion eller frihed (Hart, 1955; Scanlon, 1988). Omvendt forekommer der at være noget irrationelt og ubegrundet i at hævde, at en situation med fravær af undtagelser fra generelle regler er bedre end en situation med (en bestemt form for) undtagelser, selvom den ikke er god for nogen, endda ringere for nogen (Parfit, 1998).

Noter

1. Tak for meget nyttige kommentarer til Kasper Lippert-Rasmussen og Sune Lægaard.
2. Handlingsmaksimer er de underliggende principper for en agents handlinger. Det er disse principper, der testes for, hvorvidt de modsigelsesfrit kan universaliseres (O'Neill, 1989: 83-89).
3. Det skal vi, nærmere bestemt, ifølge den centrale formulering af det kategoriske imperativ, der lyder: „handl kun ifølge den maksime ved hvilken du samtidig kan ville, at den bliver en almengyldig lov“ (Kant, 1785/1999: 78). Med andre ord: „handl som om maksimen for din handling gennem din villen skulle blive en almengyldig naturlov“ (Kant, 1785/1999: 78). Den anden formulering af det kategoriske imperativ lyder: „Handl således, at du altid tillige behandler menneskeheden, såvel i din egen person som i enhver andens person, som mål, aldrig blot som middel“ (Kant, 1785/1999: 88). Den tredje formulering er: „ideen om *etvert fornufts-væsens vilje som en almenlovgivende vilje*“ (Kant, 1785/1999: 91).
4. Argumentet beror på en række antagelser, herunder at alle ved, at alle handler efter denne maksime eller mener sig berettigede til at handle efter den.
5. Jf. Lockes proviso for tilegnelse af ubenyttet jord. Locke (1993) og Lippert-Rasmussen (1996) i *Politica*.
6. Det kunne hævdes, at den danske stat, der huser Christiania, på linje med Christiania obstruerer flere af det internationale samfunds normer efter forgodtbefindende (og i den forstand er selvbestemmende eller suveræn). Jeg antager dog i teksten ovenfor, at en retfærdiggørelse for en form for statslig autoritet kan tilvejebringes, mens retfærdiggørelse af obstruktioner af denne autoritet er et mere åbent spørgsmål.
7. Kantiansk konstruktivism er ikke blind for dette problem. De søger imidlertid at løse det på en anden måde. De afgrænser testens anvendelse til behørigt generelle maksimer (såsom løfter og løgn frem for karrierevalg).

Litteratur

- Baggrundsrapporten (2004). *Christianiaområdets fremtid – baggrundsrapport* http://www.christianiaudvalget.dk/db/filarkiv/4526/Del_I.pdf
- Christianialoven (1989). *Lov nr. 399 af 7. juni 1989*, <http://www.retsinfo.dk>.
- Christianialoven (2004). *Lov nr. 205 af 1. juni 2004*, <http://www.retsinfo.dk>.
- Fremtidige organisations- og ejendomsformer på Christianiaområdet (2005). http://www.ses.dk/db/files/fremtidige_organisations_og_ejerfor.pdf
- Christianiaudvalget <http://www.christianiaudvalget.dk/visArtikel.asp?artikelID=1533>
- Forsvarsudvalget
- Hart, H.L.A. (1955). „Are There Any Natural Rights?“, *The Philosophical Review*, 64 årgang, nr. 2, pp. 175-191.
- Helheds- og handlingsplanen (2004). *Christianiaområdets fremtid – helhedsplan og handlingsplan*, http://www.christianiaudvalget.dk/db/filarkiv/4525/Tryk_sammen_fatning.pdf
- Holtug, Niels, Klemens Kappel og Kasper Lippert-Rasmussen (1997). *Det Retfærdige Samfund: om lighed som ideal i etik og politik*, København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Hooker, Brad (2000). *Ideal Code, Real World*, Oxford: Clarendon Press.
- Kammeradvokaten (2003). http://www.christianiaudvalget.dk/db/filarkiv/4451/notat10_12_03.pdf

- Kammeradvokaten (2004). http://www.christianiaudvalget.dk/db/filarkiv/4539/Det_faktiske_grundlag.pdf
- Kant, Immanuel (1785/1999). *Grundlæggelse af sædernes metafysik*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Kanter, Rosabeth Moss (1972). *Commitment and Community: Communes and Utopias in Sociological Perspective*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Korsgaard, Christine M. (1996). *The Sources of Normativity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Levitas, Ruth (1990). *The Concept of Utopia*, Ithaca: Syracuse University Press.
- Lippert-Rasmussen (1996). *Nozick, Selvejerskab og retfærdighed*, *Politica*, 28. årg. nr. 2, 146-161.
- Locke, John (1993). *Two Treatises of Government*, London: Everyman.
- Ludvigsen, Jacob (2003). *Christiania: fristad i fare*, København: Ekstra Bladets Forlag.
- Mill, John Stuart (1859/1974). *On Liberty*, Penguin Books.
- O'Neill, Onora (1989). *Constructions of Reason: Explorations of Kant's Practical Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Parfit, Derek (1998). „Equality and Priority“, pp. 1-20 in Andrew Mason (ed.), *Ideals of Equality*, Oxford UK: Blackwell.
- Rawls, John (1999). *John Rawls Collected Papers*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Redegørelsen (2003). *Forsvarsministeriets og justitsministeriets redegørelse om Christiania af 6. maj*, <http://www.christianiaudvalget.dk/db/filarkiv/4233/christiania1.pdf>
- Scanlon, T.M. (1988). „Rights, Goals, and Fairness“, pp. 74- 92 in Samuel Scheffler (ed.), *Consequentialism and its Critics*, Oxford: Oxford University Press.
- Slots- og Ejendomsstyrelsen <http://www.ses.dk/e6000c>
- Smart, J.J.C. (1967). „Extreme and restricted utilitarianism“, pp. 171-183 in Philippa Foot (ed.), *Theories of Ethics*, Oxford: Oxford University Press.
- Stout, A.K. (1954). „But Suppose Everyone Did the Same“, *The Australasian Journal of Philosophy*, Vol. 32, No. 1, pp. 1-29.
- Supplement til statens tilbud (2006). http://www.ses.dk/db/files/uddybning_og_supplement.pdf
- Udmøntning af fremtidige organisations- og ejendomsformer på Christianiaområdet (2006). http://www.ses.dk/db/files/christiania_tekst_8.pdf
- Urmson, J.O. (1958). „Saints and heroes“, pp. 198-216 in A.I. Melden (ed.), *Essays in Moral Philosophy*, Seattle: University of Washington Press.
- Urmson, J.O. (1967). „The interpretation of the moral philosophy of J.S. Mill“, pp. 128-136 in Philippa Foot (ed.), *Theories of Ethics*, Oxford: Oxford University Press.
- Walzer, Michael (1983). *Spheres of Justice: A Defence of Pluralism & Equality*. Oxford, UK and Cambridge, USA: Blackwell.